OVER HET GELOOF

AAN GELUKKIGE EN ONGELUKKIGE TIJDEN

BIJ VERSCHILLENDE VOLKEN VAN NEDERLANDSCH INDIE.

Onder de verschillende bijgeloovigheden, die men bij de volken van Nederlandsch Indië aantreft, bekleedt dat aan omineuse tijden eene voorname plaats. Men vindt dit soort van bijgeloof trouwens bij genoegzaam alle onbeschaafde volken. De Maleijers noemen zulke tijden koetika¹ en onderscheiden daarbij koetika lima en koetika toedjoeh. Bij de eerste worden dag en nacht in vijf deelen (koetika lima) verdeeld; op elk dezer vijf tijden oefent een der vijf Hindoesche goden, *Maheswara*, *Kala*, *Sri*, *Brahma* en *Wisjnoe* een' gunstigen of ongunstigen invloed uit. Bij de koetika toedjoeh verdeelt men dag en nacht in zeven (toedjoeh) deelen, die gewijd zijn aan de *Zon*, de *Maan* of aan een der planeten *Jupiter*, *Saturnus*, *Mars*, *Venus* of *Mercurius*. Er is een overvloed van kleine geschriften in het Maleisch, die over de koetika's handelen². Het schijnt intusschen, dat dit bijgeloof vroeger meer dan tegenwoordig onder de Maleijers heerschte. In de genoemde geschriften vindt men veelal afbeeldingen; somtijds stellen zij dieren voor, wier ledematen genommerd zijn, somtijds vindt men ook tabellen met letters, de namen der vermelde Hindoesche goden, de namen der maanden, weekdagen en der vijf tijden van den dag, enz. Men bezigde deze figuren, om daaruit te berekenen, welk tijdstip voor de eene of andere onderneming gunstig of ongunstig was,

¹ Dit woord wordt ook katika, kotika en këtika geschreven. Ik volg voorloopig de schrijfwijze koetika, daar het vooralsnog moeilijk te bepalen is, welke schrijfwijze de voorkeur verdient. Sommigen leiden het woord af van het Sanskritsche ghatiká, dat een zeker gedeelte van een etmaal beteekent. Deze afleiding, hoewel niet onwaarschijnlijk, is toch nog niet uitgemaakt. (Vgl. Pijnappel, *Mal. Wbk.* s. v. en Friederich, *Werken v. h. Bat. Gen.* Dl. 26 pag. 22).

² Newbold, *British settlements in the Straits*, II p. 355.

of wel in het algemeen om verborgen of toekomstige zaken te ontdekken, b. v. de plaats van gestolen goederen, de persoon van den dief, enz.¹ Zoo heeft men de waktoe harimaœ (*tijger-tijd*) van 9—10 ure 's morgens, die zeer goed is voor het behandelen van rechtszaken, de waktoe oelar (*slangentijd*) ten 12 ure 's middags, een zeer ongelegen tijd om iemand zijne opwachting te maken, omdat de meeste menschen dan hongerig en knorrig zijn, en wat dies meer zij.

Van dergelijken aard als de genoemde koetika zijn bij de Maleijers de rĕdjang. Men verstaat daaronder eigenlijk de teekens van den maandierenriem en de daarmede verbonden voorzeggingskunst². Van deze oorspronkelijke beteekenis is men zich in den Indischen Archipel niet overal meer bewust. In een handschrift toch der *Royal Asiatic Soc.* (n° 74) worden onder rĕdjang of koetika rĕdjang eenvoudig de dagen der maand verstaan, die daar veelal naar een dier genoemd worden, als er spraak is van hun omineuse beteekenis, b. v. naar een *buffel*, *kat*, *hond*, enz. (hari kĕrbaœ, hari koetjing, hari andjing). Hetzelfde vindt men in een Makassaarsch handschrift, toebehoorende aan het Instituut, dat zeker van Maleischen oorsprong is en waarvan straks nog nader melding gemaakt zal worden. Deze laatste beteekenis komt bovendien overeen met die van het Bataksche rodjang³.

Hoe men nu te werk gaat bij het raadplegen der koetika bij de Maleijers, daarvan geeft Newbold een voorbeeld. Verondersteld, dat iemand het juiste tijdstip wil kennen, geschikt tot het opschrijven van eene toover- of bezweringsformule, dan zoekt hij eerst door middel van de rĕdjang een dag, die daarvoor gunstig is. Valt die op een Maandag of Vrijdag, dan moet de formule precies op den middag terneergeschreven worden, op Woensdag tusschen vier en zes ure voor den middag, enz. De Maleijers kennen ook nog andere wijzen van opsporen of berekenen van gunstige tijden voor het een of ander, die ik echter korthedshalve met stilzwijgen voorbijga. In het Maleisch

¹ Klinkert, *Supplement op het woordenboek van Prof. Pijnappel* s. v. kĕtika.

² Volgens het woordenboek van Pijnappel i. v. Hij stelt het aantal dier teekens op 24. De Hindoes echter (zie Roth en Böhlingk, *Sanskrit. Wörterb.*) tellen er 28. Dit komt wel overeen met Newbold II 355, die daar zegt: "the 28 rejang resemble the Nacshatras or lunar mansions of the Hindoos rather than the Anwa of the Arabs."

³ Van der Tuuk, *Bataksch woordenb.* s. v.

geschrift *Hikajat Hang Toewah*, zoo belangrijk voor de kennis van Maleische zeden en gewoonten, wordt dikwijls gewag gemaakt van de koetika. Meermalen lezen wij daar, hoe veel gewicht de hoofdpersoon van dit verhaal, de bekende held Hang Toewah, ~~die in het begin der 16e eeuw leefde~~, aan het raadplegen der koetika hechtte.

Onder ridjálloe-l-ghaibi (*mannen der verborgenheid, verborgen of onzichtbare mannen*) verstaat men een aantal Mohammedaansche heiligen, die over de geheele aarde verspreid zijn en op verschillende tijden in verschillende streken vertoeven. Volgens andere voorstellingen bewegen zij zich in een kring rondom de aarde en dalen nu en dan daarop neder. Er zijn verschillende rangen van deze heiligen: de hoogste heeten Kotb (*pool*, d. i. *poolheilige*), andere afrád (*de eenigen*) autád (*pilaren*), abdál (*plaatsvervangers*), enz. Het is van groot belang, wanneer men iets ondernemen wil, te weten, in welke windstreek zich de ridjálloe-l-ghaibi bevinden. Men behoort zich dan naar dien kant te rigten en hen aan te roepen, om hun bescherming en afwering van rampen te erlangen. Volgens anderen echter moet men vooral zorgen, dat men zijn gelaat niet naar hen toekeere, want dan zou men gevaar loopen door onheil getroffen te worden. Er zijn handschriften, althans in het Maleisch en Makassaarsch, waarin het noodige is medegedeeld omtrent de windstreek, waarin de ridjálloe-l-ghaibi op de onderscheidene dagen der maand vertoeven. Dit bijge-loof is door de geheele Mohammedaansche wereld, van Konstantinopel tot in Nederlandsch Indië, verbreid.¹

Dat ook de Javanen veel gewicht hechten aan gelukkige en ongelukkige tijden, is uit onderscheidene berichten genoeg bekend.² Het woord koetika, dat men anders in eenigszins gewijzigden vorm in het Dajaksch, Bataksch, Makassaarsch en Boegineesch aantreft, schijnt echter in hunne taal te ontbreken. Het is althans noch in het woordenboek van Gericke, noch in

¹ Zie Lane, *Manners and customs of the modern Egyptians*, 3de dr. bl. 229 vg.; Herklots, *On the customs of the Musulmans of India*, bl. 395; A. v. Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, bl. 172; J. L. Brown, *The Dervishes or oriental spiritualism*, London 1868 bl. 163 en de verhandeling van B. F. Matthes over de koetika's bij de Makassaren en Boeginezen in het *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.* 1868.

² *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V. bl. 609 vgg., Jaarg. XIV Dl. II bl. 351; Winter, *Jav. Zamenspr.* I n° 66.

een der later verschenen supplementen te vinden. Vermoedelijk is het uit het Maleisch in de zooeven genoemde talen gekomen. Het ontbreekt voorts ook niet aan Javaansche handschriften, die over dit bijgeloof handelen. Daartoe behooren o. a. N°. 12311 en 12334 der Jav. handschriften van het Britsch Museum. Voor in het eerste leest men: Poennika sĕrat primbon palintangan palindon pakĕdoetan. Het bevat ongeveer 266 bladzijden in 4°; een klein gedeelte is in Pegonschrift, doch meerendeels is het met Javaansche letters geschreven. Behalve over ongelukkige en gelukkige tijden handelt het over droomen, eclipsen, aardbevingen, den invloed der sterren op 's menschen lot, amuletten (*djimat*), enz. Het is, met één woord, een mengelmoes van allerlei bijgeloovigheden. Van dergelijken inhoud is een groot deel van N°. 12334. Volgens den catalogus bevat dit handschrift: 1. *Javanese airs* (namelijk de muziek van eenige melodieën) 2. *a Pawukon or treatise on judicial astrology*. 3. *The Ramayana, from a copy on palmleaves given to John Crawford by the rajah of Blileng on Bali*. Doch bovendien bevat het een stuk over kĕdoet (bl. 68 vgg., waar men leest, Poennika sĕrat pakĕkĕdoetan, enz.) d. i. over de omineuse beteekenis van trillende bewegingen der zenuwen of van het bloed bv. in lippen, wenkbrauwen, enz., voorts een en ander over verboden zaken, zooals bv. kleedingstoffen, die de onderdanen van een vorst niet mogen dragen, over gelukkige en ongelukkige tijden, over geneesmiddelen van eenige ziekten, en verder over dezelfde onderwerpen, die in N°. 12311 voorkomen. Niet geheel nauwkeurig zijn dus de inhoudsopgaven, die Prof. S. Keyzer van deze handschriften gegeven heeft. ¹ Onder de handschriften in de bibliotheek van het *India Office* te Londen is er ook een met de teekens van den dierenriem met bijschriften in oud-Javaansch karakter. Bij vergelijking met de *Falak Boeda* (N°. 11 der Javaansche handschriften van de *Royal Asiatic Soc.*) is mij gebleken, dat er alle grond bestaat voor de bevestiging van het vermoeden van den heer A. B. Cohen Stuart, dat genoemd handschrift een facsimile is van hetzelfde uit Tjeribon afkomstige handschrift, waarnaar de *Falak Boeda* is afgeschreven. ² De teekens van den dierenriem werden oudtijds op Java naar alle waarschijnlijkheid

¹ *Bijdragen v. h. Koninklijk Instituut*, 1854 Dl. II bl. 336 en 338.

² *Bijdragen v. h. Koninklijk Instit.*, N. V. Dl. VI bl. 159.

tot astrologische doeleinden, namelijk tot het berekenen van gunstige of ongunstige tijdstippen, gebezigd. ¹ Onder de nage-laten papieren van wijlen Prof. Millies vond ik ook nog eene aantekening over een Javaansch handschrift in Pegonschrift, in zijn bezit, getiteld *Lajang wali goetoeb*, d. i. *Geschrift over de Poolheiligen* (zie over hen hierboven). „Hierin, zegt hij, wordt opgegeven, hoevelen van hen ten oosten of ten westen van de Ka'bah zijn, welken invloed zij uitoefenen op het lot der menschen, enz. en wat men doen moet ingeval van een ramp of kwaal door hun toedoen ontstaan.“ Het blijkt hieruit, dat het trouwens zoo algemeen verbreid bijgeloof omtrent hen ook tot de Javanen is doorgedrongen.

Bij de Bataks dragen de koetika lima, de vijf tijden op een' dag, die men behoort te kennen voor het welslagen van hetgeen men onderneemt, den naam parmamis. Dit woord is klaarblijkelijk afgeleid van mamis, dat eigenlijk *sterfuur*, *dood* beteekent, maar ook de naam is van het eerste dezer tijdstippen. De vier andere heeten: Hala, Sori, Borma en Bisnoe, waarin men gemakkelijk de namen der Hindoesche goden *Kala*, *Sri*, *Brahma* en *Wisjnoe* herkent. Mamis schijnt, volgens de opmerking van Van der Tuuk, op *Sjiwa* te doelen en is waarschijnlijk eene verbastering van Maheswara, een bekende naam van Sjiwa, aan wien ook de eerste der koetika lima van de Maleijers is toegewijd. In eene aantekening van wijlen Prof. Millies vind ik ook gewag gemaakt van een Bataksch handschrift in zijn bezit, dat over deze parmamis handelt en nog een stuk bevat over de dagen der maand met hun geheimzinnige benamingen, meerendeels die van dieren, waarbij vermeld wordt wat men, voornamelijk als men op reis wenscht te gaan, daaruit moet voorspellen. Er bestaan ongetwijfeld wel meer dergelijke geschriften over de berekening van tijdstippen in het Bataksch, daar de literatuur van dit volk zoo bijzonder rijk is aan boeken over allerlei soorten van wichelarij. ²

Over de koetika's, die bij Makassaren en Boegineezen in

¹ Vgl. de verhandeling van Prof. H. C. Millies over den oud-Jav. dierenriem in de *Verslagen en Meded. der Kon. Akad. v. Weensch.*, Afd. Letterkunde, Dl. VII, en van der Tuuk's opmerkingen over het woord *ráci* (*dierenriem-teeken*) *Mal. Leesb.* 7e stukje bl. XXXV. .

² Ook bij een ander volk van Sumatra, de Lampongers, vindt men geschriften over dit onderwerp. Zie daarover: *Les manuscrits Lampons en possession de Mr. le baron L. A. I. W. Sloet van de Beele, publiés par H. N. van der Tuuk*, Leide 1868.

gebruik zijn, gaf de heer Matthes onlangs een belangrijk, boven reeds aangehaald, opstel in het licht in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. Het is van afbeeldingen voorzien, die ongelukkigerwijs door de zeer slordige behandeling van den graveur geheel bedorven zijn. Wie van dit onderwerp, voorzoover het de genoemde natiën betreft, meer wenscht te weten, zal in dat opstel een overvloed van bijzonderheden vinden, waarover ik thans niet kan uitwijken. Ik sta nog slechts even stil bij het Makassaarsch handschrift, in de Bibliotheek van het Instituut aanwezig. Daar het Bestuur mij vroeger verzocht heeft, bij gelegenheid daarover iets naders mede te deelen, zoo is het thans de plaats aan dit verzoek te voldoen.

Eerst wordt daarin gehandeld over Mohammed en de Aartsengelen van den Islam, Gabriël, Michaël, Israfil en Izraël, namelijk over hun invloed op 's menschen lot. In het algemeen is die gunstig; zij bezorgen bv. voorspoed of winst aan hen die op reis gaan (om handelszaken), herstelling uit ziekten en is er het een of ander gestolen, zoo krijgt men het door hunne tusschenkomst weldra terug, enz. Eene uitzondering hierop maakt echter de laatstgenoemde, Izraël, de doodsengel, wiens invloed zeer nadeelig is, o. a. bij reizen, die men onderneemt of bij ziekten. Vervolgens worden achtereenvolgens de Profeten Isa (*Jezus*), Moesa (*Mozes*), Adam, Abraham, Ismaël, Jozef, Johannes, Hilere (bij de Arabieren al Chidhr genoemd en veelal voor *Elia* gehouden), Noach, Idris (*Henoch*) en Jakob vermeld, waarbij de gunstige of ongunstige invloed, dien zij op verschillende handelingen of toestanden uitoefenen, wordt medegedeeld. Om zich voor bepaalde gevallen of tijdstippen te vergewissen, wie der genoemde Engelen of Profeten daarop invloed heeft, gebruikt men eene tabel, die vóór in het handschrift te vinden is. Elk der vakjes, waarin zij afgedeeld is, bevat den naam van een der Engelen of Profeten in Maleisch-Arabisch karakter. Hoe men die tabel gebruiken moet, is echter in het handschrift niet nader aangewezen.

Daarna wordt gehandeld over de koetika's van Masoewara (= de boven vermelde *Maheswara*), Kala, Siri (= *Sri*), Barahamana (= *Brahma* of *Brahman*) en Bisinoe (*Wisjnoe*.) De schrijver deelt mede, waarvoor of in welke opzichten zij als gunstig of ongunstig te beschouwen zijn. Hierin leest men o. a., dat iemand die ernstig ziek geworden is door toedoen van een' boozen geest, die in een boom zijn verblijf houdt,

tot geneesmiddel zwarte rijst en een zwarte jonge kip op een kruisweg moet laten neerleggen. Waarschijnlijk is dit voorschrift van Hindoeschen oorsprong. Men herinnert zich daarbij de offers, die de Grieken aan Hecate bragten op de kruiswegen en het middeleeuwsch volksgeloof in Europa, dat booze geesten zich inzonderheid op kruiswegen ophielden, waar men dan ook den duivel plagt aan te roepen. ¹

Het derde hoofdstuk handelt over de goede of kwade eigenschappen van de dagen der maand. Elke dag draagt den naam van het een of ander dier, bv. dien van een paard, hert, kat, enz. Bij sommige dagen worden bovendien de namen van Profeten of in den Islam bekende personen vermeld. Zoo bv. werd de Profeet Adam op een eersten, Eva op een tweeden, Gabele (*Kain*) op een derden, Habele (*Habel*) op een vierden, de profeet Isa (*Jezus*) op een achttienden dag der maand geboren; op een vijftien dag werd Adam uit het Paradijs verdreven, enz.

In het vierde hoofdstuk worden de zeven ongelukkige dagen (*nahasa*) van elke maand vermeld. De 16e dag bv. is ongelukkig, omdat de Profeet Jozef toen door zijne broeders in een' put geworpen werd; een andere dag, omdat de Profeet Jonas daarop door een grooten visch werd verslonden, enz. Elk dezer dagen onderscheidt zich door het een of ander ongeval, een Profeet van den Islam overkomen. Volledig kan ik ze hier niet mededeelen, dewijl het handschrift hier uittalingen en fouten heeft. Men kan overigens de bijzonderheden vermeld vinden in de meermalen genoemde verhandeling van Matthes. ² Het geloof aan zeven ongelukkige dagen in elke maand bestaat ook bij de Mohammedanen in Voor-Indië. ³

Het vijfde hoofdstuk bevat eene opgave der maanden van het jaar, waarbij vermeld wordt, welke maanden gunstig en welke ongunstig zijn voor het aangaan van een huwelijk of het bouwen van huizen. In het zesde bespreekt de schrijver de acht windoejaren. Hun namen wijken hier eenigszins af van de op Java en vaak ook bij de Maleijers gebruikelijke, maar komen nagenoeg

¹ Vgl. A. Maury, *La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge*, Paris 1864, 3me édit. bl. 177. Dat dit geloof ook in Voor-Indië bestaat, blijkt o. a. uit Winslow, *Tamil Dictionary* s. v. *santi*. Bij de Javanen schijnt een dergelijk bijgeloof te bestaan, vgl. *Tijdschr. v. N. I.* Jaarg. V, Dl. I bl. 486.

² Vgl. ook Winter, *Jav. zamenkomsten*, I bl. 287.

³ Zie Herklots, *Customs of the Muslims of India*, bl. 402.

overeen met die, welke Newbold mededeelt.¹ Bij elk jaar wordt bovendien vermeld, welk dier, bv. een tijger, slang, kip, enz. daarbij behoort. Ook in Maleische geschriften worden de verschillende jaren van een tijdkring somtijds met de namen van dieren genoemd, hetgeen volgens Newbold een Siameesch gebruik is. Men vindt hier opgegeven, in welk der jaren het heet of koud zal zijn, of er veel dan wel weinig regen te wachten is, of de rijst en andere gewassen goed zullen slagen, in welk jaar er vele zieken zullen zijn, enz. Bij elk jaar wordt de oorzaak van dit een en ander vermeld, namelijk vuur, aarde, wind, water, enz. In het zevende hoofdstuk worden de dagen der week achtereenvolgens opgenoemd en medegedeeld, welk karakter, welke hoedanigheden of begaafdheden kinderen bezitten, die op een dezer dagen geboren worden. In het volgende hoofdstuk leest men, naar welke windstreek een der vijf straks genoemde Hindoesche goden, Maheswara, Wisjnoe, Brahma, Sri en Kala zich in een der twaalf eerste nachten der maand richt. Het laatste hoofdstuk handelt over de ridjálœ'lgħaibi, waarover boven reeds genoeg gezegd is.

Het handschrift bevat ook eenige afbeeldingen. Daaronder is er eene, die een aantal gekleurde poppetjes voorstelt, waarvan enkele zonder hoofd zijn. Wat dit moet beteekenen, is in het handschrift niet nader verklaard. Doch in de genoemde verhandeling van den heer Matthes vind ik gewag gemaakt van de koetika Djôhorò d. i. *koetika der Djohorezen of zeeroovers*, dewijl deze ze voornamelijk gebruiken om te zien, of zij op zekeren dag al dan niet slaags zullen raken en met welken uitslag. Het is een cirkel met vele poppetjes, die geluk of ongeluk beteekenen, naarmate zij met of zonder hoofd zijn. De afbeelding in het handschrift is evenwel geen cirkel, maar een vierkant in vakjes afgedeeld, die ieder zulk eene figuur bevatten. Twee andere afbeeldingen stellen gedrochten voor, die misschien de beide draken moeten verbeelden, die naar het volksgeloof der Boegineezen en Makassaren, gedurig van plaats veranderen. Men geeft op, in welke maanden zij met kop, staart, rug of buik naar de verschillende kompasstreken gericht zijn en het wordt vooral aanbevolen, dat men zorg drage, zich niet met

¹ Zij heeten hier: alepoe, ha, dji, djei, dalang awala, ba, oewaoe, en dalang ahera; de bijgevoegde Maleische namen zijn: ا, ه, ج, ز, دال اول en دال اخر. Vgl. Newbold, II bl. 356.

het aangezicht vóór den muil van een dezer draken te plaatsen, opdat hij ons niet verslinde. Eindelijk is er nog eene afbeelding van een schip, dat de Nederlandsche vlag voert; in de zeilen zijn enkele woorden en getallen geschreven. Wat dit schip moet beduiden, is mij onbekend. Misschien is het iets dergelijks, als hetgeen de Boegineezen bintang kâppalà noemen, die de gedaante van een schip heeft en dient om iemands aard en inborst te leeren kennen; er wordt vooral gebruik van gemaakt door hen, die een huwelijk willen sluiten. ¹ Op de laatste bladzijde van het handschrift bevindt zich eene tabel, in kleine vierkanten afgedeeld, met een aantal gekleurde cirkeltjes en andere figuren en de namen der dagen in Maleisch karakter; terwijl boven aan enkele Makassaarsche woorden zijn geplaatst, zooals: *leven*, *dood*, enz. Deze tabel moet zeker ook tot voorspelling van geluk of onheil dienen.

Het schrift is, met uitzonderidg van enkele woorden, over het algemeen vrij duidelijk; het leesteeken *pasîmbang* is hier overal door een enkele streep aangeduid. ²

Ten slotte zijn nog opgemerkt, dat het doel van dit opstel hoofdzakelijk slechts was een en ander van het voornaamste te vermelden, dat schrijver dezes in inlandsche geschriften omtrent het geloof aan omieneuse tijden aantrof. Hetgeen van dien aard nog bij volken van Nederlandsch Indië gevonden wordt, dat niet door hen zelf is opgeschreven en slechts door mondelinge overlevering wordt voortgeplant, is dus met stilzwijgen voorbijgegaan. Wie overigens meer bijzonderheden dan de hier vermelde omtrent dit onderwerp verlangt te weten, vindt die bij verschillende schrijvers, die boven hier en daar zijn aangehaald.

G. K. NIEMANN.

¹ Zie Matthes, t. a. p.

² Zie Matthes, *Makassaarsche spraakkunst*, bl. 12.